

No Country for Old Men

Okružni sud u Šapcu

i slučaj pravne rehabilitacije Pavla Kurtovića

po Zakonu o rehabilitaciji iz 2006. godine

Slika američkog predsednika Ronalda Regana i nemačkog kancelara Helmuta Kola kako 5. maja 1985. godine u okviru obeležavanja četrdesetogodišnjice od kraja Drugog svetskog rata polažu vence na nemačkom vojničkom groblju u Bitburgu da bi odali počast i nemačkim vojnicima stradalim u Drugom svetskom ratu uznemirila bi retko koga da se u američkoj štampi nisu pojavili natpisi koji su ostavljali prostor za ispitivanje „nove normalnosti“. Već je ova vrsta ikonografije pokazala da je „starome“ došao kraj. Razvijanje teze o „kraju istorije“ u uslovima pod kojima su posleratna Evropa i svet prolazili kroz proces transformacije bez premednata, pri čemu je socijalistički društveni poredak doživeo potpuni krah a pojedine evropske države, poput Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, nestajale u krvavom građanskom ratu, da bi na istom prostoru nastao čitav niz nacionalnih država koje su svoj „novi život“ otpočinjale uglavnom deklarativnim odbacivanjem svega onoga što je predstavljalo zajedničko odnosno jugoslovensko nasleđe, pri čemu je zajednička borba svih jugoslovenskih naroda u okviru Narodnooslobodilačkog pokreta predvođenog Komunističkom partijom Jugoslavije bila prva na udaru, ukazivalo je na dramatičnost promene i potrebu za novim čitanje istorije Drugog svetskog rata. Novo čitanje istorije Drugog svetskog rata, koje je, sa jedne strane, tj. u uslovima razvoja istorijske nauke, metodologije istorijskog istraživanja, opredeljenosti za nova istraživačka polja pod uticajem drugih društvenih i humanističkih nauka, ali i razvoja novih tehnologija, otvaranja arhiva, bilo ne samo moguće već i preko potrebno, pretvorilo se u uslovima nove društvene stvarnosti u farsu koja je oslabila sve institucije sistema, a onda i delegitimisala brojne struke koje su svoje uporište bar do tada nalazile u institucijama sistema. Izvođenje predmeta historiografskog istraživanja na „tržište“ u uslovima nove stvarnosti oduzelo je legitimitet ne samo naučnoistraživačkim i obrazovnim institucijama već je stvorilo i uslove za privatizaciju prošlosti. Vrlo dobar primer takvog manira i ophođenja prema prošlosti predstavljaju brojni primeri pravnih rehabilitacija osoba koja su po okončanju Drugog svetskog rata proglašene za saradnike okupatora.

Može se reći da je praksa rehabilitovanja pred sudovima u svim bivšim socijalističkim zemljama, pa i u Republici Srbiji nakon donošenja Zakona o rehabilitaciji 2006.¹ godine, najveću štetu donela instituciji suda jer je predmetom bavljenja sudskog veća u konkretnim slučajevima rehabilitacija učinila problematiku za koju sudovi koji sude isključivo na osnovu raspoloživih dokaza mogu podupreti pravo ali ne i pravičnost, kao i interes društva u celini. Štaviše, donoseći presude u skladu sa zakonom sudovi su se pretvorili u važan instrument za interpretaciju prošlosti. Istorijska analiza takve interpretacije izuzetno je značajna jer se pojedinim sudskim odlukama donetim na osnovu zakona koji se primenjuju u Republici Srbiji ulazi u složeno polje pojednostavljivanja i banalizacije istorije Drugog svetskog rata, odnosno revizije koja ne samo da oslobađa odgovornosti za počinjena dela osobe koje su saradivale sa okupatorom već i umanjuje krivicu okupacionog režima koji je, oslanjajući se na poluge kolaboracionističke uprave, počinio neke od najtežih zločina upravo na tlu nemačke okupacione zone u Srbiji od proleća 1941. do jeseni 1944. godine.

Četrnaest godina posle donošenja Zakona o rehabilitaciji iz 2006. verovatno je teško naći nadležni sud u Republici Srbiji koji nije donosio i ne donosi presude u skladu sa istim.² Ipak, ovde će posebna pažnja biti posvećena radu Okružnog suda u Šapcu. Razloga je više. Pre svega, Okružni sud u Šapcu je bio jedan od najrevnosnijih u usvajanju zahteva za rehabilitaciju bar u prvih nekoliko godina po donošenju Zakona. U svojoj knjizi *Pod maљem ideologije*³ (koautorstvo sa Miroljubom Mijuškovićem, novinarom *Politike* i aktuelnim članom Gradskog veća Grada Šapca za kulturu) Gojko Lazarev, u to vreme sudije a kasnije i predsednik Okružnog suda u Šapcu,⁴ koji je kao član ili predsednik Sudskog veća izrekao više presuda na osnovu Zakona o rehabilitaciji,⁵ naveo je podatak da je u Okružnom sudu u Šapcu u prvih godinu dana od usvajanja Zakona primljeno preko osamdeset predmeta, od kojih je preko pedeset rešeno u najvećem broju slučajeva tako što su osobe rehabilitovane. Od 51 osobe rehabilitovane u prvih godinu dana od donošenja

¹ Narodna skupština Republike Srbije donela je Zakon o rehabilitaciji na sednici održanoj 17. aprila 2006. godine.

² Pet godina nakon donošenja Zakona o rehabilitaciji, odnosno 2011. godine, donet je dopunjen i izmenjen zakon pod istim imenom.

³ Gojko Lazarev, Миролуб Миюшкович, *Под маљем идеологије*, Шабац: Графика Шабац, 2008.

⁴ Uhapšen 2016. godine pod sumnjom da je primao mito. Specijalni sud u Beogradu oslobodio je septembra 2020. godine bivšeg predsednika Višeg suda u Šapcu Gojka Lazareva optužbe za zloupotrebu službenog položaja.

⁵ Gojko Lazarev je postao poznat široj javnosti kada je kao predsednik i sudija Višeg suda u Šapcu predsedavao Sudskim većem koje je 11. decembra 2008. godine rehabilitovalo Bogdana Lončara i Milenka Brakovića dva žandarma kolaboracionističke srpske policije koja je 7. jula 1941. u Beloj Crkvi ubio Žikica Jovanović Španac.

Zakona o rehabilitaciji pred Okružnim sudom u Šapcu čak 14 osoba rehabilitovano je zbog povrede prava na život.⁶

Drugi razlog interesovanja za rad Okružnog suda u Šapcu na polju rehabilitovanja, pogotovo onih pojedinaca koji su u prvim *danima* posle oslobođenja optuženi za saradnju sa okupatorom i njegovim saradnicima, leži u saznanju da je upravo sud u jednom gradu koji je tokom nacističke okupacije od 1941. do 1944. bio izložen teroru okupatora i njegovih saradnika oličenih u Nedićevoj kolaboracionističkoj upravi, ali i u drugim kvislinškim formacijama⁷ bez presedana, pogotovo u periodu od sredine do kraja 1941. godine, pokazao izvanrednu agilnost na polju rehabilitovanja pre svega saradnika okupatora. Zločini počinjeni od okupatora i njegovih saradnika na tlu grada Šapca i u njegovoj neposrednoj okolini ne samo da predstavljaju deo topografije terora koji je sproveden u Evropi i svetu od 1939. do 1945. godine već su procesuirani pred više domaćih i međunarodnih sudova koji su delovali na tlu Srbije, Jugoslavije i Evrope u periodu posle Drugog svetskog rata. Ime grada Šapca, ali i simbol koji Šabac predstavlja je deo javnih postavki i najznačajnijih memorijala kojima se obeležava pre svega stradanje civila i žrtava fašističkog terora u Drugom svetskom ratu, poput Jad Vašema u Jerusalimu i Spomenika Sintima i Romima ubijenim tokom vladavine nacionalsocijalizma u Nemačkoj u Berlinu.

Treći razlog interesovanja za rad Okružnog suda u Šapcu, odnosno pre svega sudskih veća kojima je u najvećem broju slučajeva bar u prvim godinama nakon donošenja Zakona o rehabilitaciji iz 2006. predsedavao sudija Gojko Lazarev, leži u činjenici da je isti zajedno sa novinarom Miroljubom Mijuškovićem,⁸ samo dve godine nakon donošenja Zakona, objavio ovde već pomenutu knjigu *Pod maljem ideologije*, koja za istraživače ovakvih sudskih praksi predstavlja veoma korisno štivo jer pruža uvid kako u presude koje su donete tokom 2006. i 2007. godine tako i u način na koji autori razumeju istorijski kontekst unutar kog dolazi do izvršenja kazne (povreda prava na život, povreda slobode izražavanja itd.) nad osobama za koje se traži rehabilitacija. Ovde posebno želim da naglasim da način na koji su sudije koje su sudile u postupcima pokrenutim na osnovu Zakona o rehabilitaciji razumele istorijski kontekst i ulogu različitih aktera u istorijskom procesu, pa i onih koje je trebalo rehabilitovati, ni na koji način nije morao uticati na karakter

⁶ Lazarev, Mijušković, *Pod maljem ideologije*, 23.

⁷ Ljotićevci, četnici, belogardejci, folksdojčeri, ustaše (tokom okupacije Šabac se nalazi na samoj granici sa Nezavisnom Državom Hrvatskom, zbog čega prisustvo ustaša nije bilo retka pojava u gradu).

⁸ Kao novinar *Politike* Miroljub Mijušković je u više navrata izveštavao o procesima koji su vođeni pred Okružnim sudom u Šapcu po Zakonu o rehabilitaciji iz 2006. godine.

presuda koje su se donosile na osnovu predočenih dokaza. Potpuno je druga stvar na koji način su tako izrečene i istorijskog konteksta lišene presude „radile“ unutar javnog prostora. Drugim rečima, jedan od ključnih razloga zašto je rad Okružnog suda u Šapcu posebno interesantan u analizi razumevanja sudske prakse rehabilitovanja je taj što upravo rad ovoga suda predstavlja najbolji odraz jedne „nove normalnosti“ koja, kao što smo mogli videti još u Bitburgu 1985, ne mari mnogo za istorijski kontekst. Uostalom, i sami autori Lazarev i Mijušković vrlo dobro primećuju da je upravo „pravna teorija ukazala i na Rezoluciju 1096 o merama za razgradnju bivših komunističkih totalitarnih sistema koju je donela Parlamentarna skupština Saveta Evrope 27. juna 1996. godine“, dalje naglašavajući da se „prema toj rezoluciji proces razgradnje mora zasnovati na principima demilitarizacije, decentralizacije, privatizacije i debirokratizacije“ kako bi se „pre svega putem prava“ izgradilo „odgovorno društvo, institucije i pojedinci“.⁹ Lazarev i Mijušković dalje vrlo dobro razumeju da su upravo ovakva akta otvorila put donošenju zakona o rehabilitaciji ne samo u Republici Srbiji već i u drugim zemljama u kojima je samo nekoliko godina ranije došlo do propasti socijalističkog društvenog poretka i pada komunističkih režima. Upravo su ova rezolucija i slična dokumenta doneta od pre svega evropskih institucija poslužila ne samo kao podloga za delegitimisanje „bivših režima“ već i za veoma nepromišljenu a sada i opasnu kriminalizaciju komunističkih režima. Nekritičko odbacivanje komunističkog i socijalističkog nasleđa „uzurpiralo“ je i ono iskustvo života u posleratnoj Jugoslaviji koje je stečeno ne „u borbi za vlast“, kako Lazarev i Mijušković vide delovanje Komunističke partije Jugoslavije za vreme Drugog svetskog rata, već u borbi za svet bez fašizma. Drugim rečima, rad Okružnog suda u Šapcu, kao i svih drugih sudova koji sude na osnovu Zakona o rehabilitaciji u Republici Srbiji ali i drugim zemljama bivšeg Istočnog bloka, samo je deo mozaika koji se ne može razumeti bez uvida u daleko šire društvene i političke tokove koji su zahvatili Evropu i svet u periodu nakon pada Berlinskog zida.

Iako sam ubeđena da će istraživači „našeg vremena“ u budućnosti morati da se pozabave praksom različitih pravnih rehabilitacija u Republici Srbiji od početka dvehiljaditih godina 21. veka,¹⁰ kako bi sa jedne strane dali svoj doprinos razumevanju istorije Drugog svetskog rata ali i svedočili o svim naknadnim interpretacijama, koristim se ovom prilikom da na konkretnom

⁹ Lazarev, Mijušković, *Pod maľem ideologije*, 8.

¹⁰ Važan doprinos izučavanju ove problematike predstavlja knjiga istoričara Srđana Miloševića *Istorija pred sudom. Interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, Beograd: Fabrika knjiga, 2013.

primeru pravne rehabilitacije Pavla Kurtovića pokažem kako nema tog suda koji može suditi istoriji jer samo je istorija ta koja na kraju sudi svima.

Sudsko veće Okružnog suda u Šapcu kojim je predsedavao sudija Gojko Lazarev, a čiji su članovi, uz učešće zapisničarke Borke Gligorić, bili i sudije Branislav Popović i Ivan Lazarević, donelo je 7. decembra 2006. godine rešenje kojim je usvojen zahtev za rehabilitaciju¹¹ „pok. Pavla Kurtovića, bivšeg iz Šapca, ul. Karađorđeva broj 39,¹² rođenog 1887. godine, od oca Koste Kurtovića i majke Danice, rođene Piroški“.¹³ Pomenutim rešenjem konstatovano je i utvrđeno da je „pok. Pavle Kurtović, dana 27. oktobra 1944. godine, lišen života, u Šapcu, od strane pripadnika Partizanskog pokreta, bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, iz ideološko političkih razloga, kao žrtva progona i nasilja, čime je povređeno njegovo pravo na život“. U vezi sa tim, dalje je utvrđeno da „su pravosnažni zaključak Sreskog suda u Šapcu... od 23. 3. 1946. godine, izmenjen i dopunjen pravosnažnim zaključkom Sreskog suda u Šapcu... od 28. novembra 1946. godine, kojim je konfiskovana imovina pok. Pavla Kurtovića, kojim zaključcima je iz ideološko političkih razloga povređeno pravo na imovinu pok. Pavla Kurtovića, kao i svaka druga odluka državnog organa kojim je izvršena konfiskacija njegove imovine, ništavni od trenutka donošenja i da su ništavne sve njihove posledice“. Iz obrazloženja proizilazi da je „Pavle Kurtović lišen slobode 24. 10. 1944. godine, sutradan pošto su jedinice NOV i POJ ušle u Šabac, a posle samo tri dana je likvidiran bez odluke suda i vođenja postupka tako da je stradao kao civil, žrtva progona i nasilja iz ideološko političkih razloga čime je povređeno njegovo pravo na život“. U obrazloženju rešenja Sudsko veće je navelo da je u potpunosti prihvatilo iskaz podnosioca zahteva za rehabilitaciju Pavla Kurtovića, njegovog sina Koste Kurtovića, koji je „govorio samo istinu“, a što je utvrđeno suočavanjem Kostinog iskaza sa „drugim izvedenim dokazima, kao i opšte poznatim činjenicama koje su od takve važnosti za njegov lični život“. Između ostalog, Sud je utvrdio da je Pavle Kurtović za vreme rata bio civil i da nije imao vojne dužnosti. Zaključeno je da „nije bio član ni jedne političke stranke“ i da se „nije bavio nikakvom političkom aktivnošću“, tj. „isključivo se bavio svojom porodicom i poslom“. Po svedočenju Koste Kurtovića, čiji je iskaz kao što je već naglašeno suočen sa drugim dokazima ali i „opšte poznatim činjenicama“, Pavle je, zajedno sa

¹¹ Podnosilac zahteva za rehabilitaciju Pavla Kurtovića bio je Kosta Kurtović (Beograd), sin pokojnog Pavla Kurtovića.

¹² Za vreme Drugog svetskog rata ulica se zvala Beogradska.

¹³ Tekst rešenja kao i obrazloženja presude kojom je rehabilitovan Pavle Kurtović objavljen je u knjizi *Pod maljem ideologije* na stranama 24, 38–42).

svojim sinom kao i hiljadama drugih Šapčana, septembra meseca 1941. učestvovao u poznatom Krvavom maršu do sremskog sela Jarak, nakon čega su se obojica vrlo kratko nalazili u logoru u Šapcu, odakle su vrlo brzo pušteni.¹⁴ Sud je utvrdio da su partizani koji su oslobodili Šabac 23. oktobra 1944. godine uhapsili Pavla Kurtovića već narednog dana, nakon čega je odveden u Okružni zatvor, gde mu je sin svakoga dana do 28. oktobra donosio hranu. Pomenutog dana tada dvadesetogodišnjem Kosti Kurtoviću je rečeno da hranu više ne donosi. Istoga dana Kosta je na portirnici Suda na spisku 36 streljanih Šapčana i Šapčanki pročitao i ime svoga oca.¹⁵ Prema svedočenju Koste Kurtovića, istoga dana tri vojnika su njega i njegovu majku Danicu izbacili iz kuće, nakon čega im je imovina konfiskovana. Leš Pavla Kurtovića nikada nije pronađen.

Verujem da je iz pravne rehabilitacije Pavla Kurtovića proistekla kako moralna tako i materijalna satisfakcija za podnosioca zahteva za rehabilitaciju, ali i celu porodicu Kurtović. Duboko sam ubeđena da niko ne treba da živi u senci i pod balastom etikete „deteta narodnog neprijatelja“. Verujem da su svi oni koji su to morali prošli težak put, kao i da su u rehabilitaciji članova svojih porodica pronašli bar delimično zadovoljenje. Pa ipak, kao što se lično sećanje ne može poistovetiti sa istorijskim pamćenjem tako se ni lična satisfakcija pojedinca ne može poistovetiti sa interesom društva u celini, čak i kada sudovi sude u skladu sa pravom.

Iako sadržaj već više puta pomenute knjige *Pod maljem ideologije*, koja je objavljena dve godine nakon rehabilitacije Pavla Kurtovića, ne može ni na koji način biti relevantan za sudski proces u kome je predsednik Sudskog veća bio i jedan od autora knjige, sudija Gojko Lazarev, ovde ipak treba napomenuti da je knjiga nastala kao potreba autora da se osvrnu ne samo na okolnosti koje su dovele do izglasavanja Zakona o rehabilitaciji već i na onu sudsku praksu čiji je jedan od glavnih aktera bio upravo sudija Lazarev. Pravnički osvrt na ovu vrstu problematike ne bi mi bio posebno interesantan da autori knjige na nemalom broju mesta ne daju tumačenje istorije

¹⁴ Okupaciona vlast je sve muško stanovništvo Šapca između 14 i 70 godina starosti izvela iz grada 26. septembra 1941. godine. Do 30. septembra 1941. svi su držani u improvizovanom logoru pod otvorenim nebom u sremskom selu Jarak, kada su vraćeni u grad i upućeni u novoosnovani Logor na Senjaku ili u Kasarskim livadama, gde je trebalo izvršiti proveru i selekciju građana na one koji se mogu pustiti kućama i na one koji su sumnjivi, zbog čega ih je trebalo zadržati u logoru. Ovaj događaj ostao je upamćen kao Krvavi marš jer je tom prilikom više ljudi stradalo i ubijeno; Više o logorima za vreme Drugog svetskog rata u Šapcu i okolini u Stanoje Filipović, *Logori u Šapcu*, Novi Sad: Novinsko preduzeće „Dnevnik“, 1967.

¹⁵ Šabački prota Grigorije Gliša Babović priložio je uz tekst svog *Letopisa Šapca 1933–1944*. spisak od 36 imena građana i građanki Šapca koje su nove komunističke vlasti streljale na Starom železničkom mostu u Šapcu 27. oktobra 1944. godine. Pod rednim brojem 14. nalazi se ime Pavla Kurtovića (prilog 222); Григорије Бабовић, *Летопис Шапца 1933–1944*, приредила Сања Петровић Тодосијевић, Београд – Шабац: Институт за новију историју Србије, Библиотека шабачка, 2010, 221.

Drugog svetskog rata, kao i poraća. Ovo je posebno bitno naglasiti jer se Sudsko veće u samom tekstu rešenja o rehabilitaciji kao i obrazloženja više puta upušta u tumačenje prošlosti. Dalja analiza će se baviti isključivo ovim aspektima zaključaka do kojih je došlo Sudsko veće.

Već iz čitanja rešenja i obrazloženja rešenja o rehabilitaciji Pavla Kurtovića može se zaključiti da Sudsko veće sudije Gojka Lazareva skoro da nije imalo uvid u glavne tokove Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije, odnosno na onom delu teritorije današnje Republike Srbije koji je ulazio u sastav nemačke okupacione zone u Srbiji kome je pripadao i Šabac. Drugim rečima, sem jednog osvrtu kojim se aludira na svedočenje Koste Kurtovića, koji je između ostalog govorio o svom i očevom odvođenju na Krvavi marš u Jarak u septembru 1941. godine, nakon čega su završili u logoru iz kog su vrlo brzo pušteni, stiče se utisak da je Šabac do oslobođenja i dolaska partizana 23. oktobra 1944. godine predstavljao jednu prilično mirnu varoš u kojoj Pavle Kurtović i nije mogao biti niko drugi nego „civil“ koji se bavi „isključivo“ „svojom porodicom i poslom“. Lišavajući ratne godine konteksta: okupacije, kolaboracije, masovnog terora stanovništva, antifašističke borbe, članovi Sudskog veća koje je rehabilitovalo Pavla Kurtovića su se opredelili za, u najmanju ruku, problematično tumačenje istorije Srbije i Šapca u Drugom svetskom ratu, koje dolazak komunista na vlast u jesen 1944. vidi isključivo kroz prizmu onoga što se u periodu postojanja socijalističke Jugoslavije zvalo Revolucija, a danas se zove Građanski rat. Čak i u svojoj knjizi sudija Gojko Lazarev navodi: „Iako se pravna nauka zalagala za to da se Zakon o rehabilitaciji ne može odnositi na ratno vreme već samo na period mira, ipak je njegova praktična primena pokazala opravdanim rešenje iz zakona da se on primenjuje u periodu koji počinje 6. aprila 1941. Ovo zbog toga što su u Srbiji već za vreme rata formirani suprotstavljeni delovi srpskog naroda, koja podela traje do današnjeg dana.“¹⁶ Opredeljujući se za ovakvo razumevanje prošlosti (koja se po sudiji Lazarevu nije završila ni do današnjih dana, zbog čega je verujem Sudsko veće (ne)svesno na sebe preuzelo ulogu koja mu ne pripada, a to je tumačenje dugih i veoma složenih društvenih i političkih procesa), Sud je, razmatrajući slučaj rehabilitacije Pavla Kurtovića, uzeo u obzir samo one okolnosti koje su se desile u prvim danima nakon oslobođenja Šapca, kada je Pavle Kurtović i streljan, odbacujući *a priori* mogućnost krivice koja je Pavlu pripisivana od strane komunističkih vlasti, a koja se ne može razumeti bez uvida u dokaze protiv Pavla Kurtovića koji su morali nastati tokom perioda okupacije, odnosno od 1941. do 1944.

¹⁶ Лазарев, Мијушковић, *Под маљем идеологије*, 18.

godine. Iz ovakvog razumevanja istorije Srbije u Drugom svetskom ratu i uloge koju je Komunistička partija Jugoslavije imala u istom proizašao je i vrlo pojednostavljen stav o razumevanju karaktera komunističke vlasti čije se delovanje u prvim danima posle rata razume isključivo kroz obračun sa političkim neistomišljenicima. Potpunom dekontekstualizacijom perioda okupacije, ali i banalizacijom i kriminalizacijom perioda uspostavljanja komunističke vlasti u Srbiji, Sudsko veće je lišilo sebe mogućnosti da izričući ono što je pravo za jednog čoveka bude i pravda za čitavu zajednicu kojoj „služi“ i koju predstavlja.

Sudska odluka o rehabilitaciji Pavla Kurtovića temelji se na nekoliko utvrđenih činjenica. Moglo bi se reći da ona počiva, pre svega, na dokazanom saznanju da je Kurtović streljan bez sudskog postupka i odluke suda, kao i na utvrđenom saznanju da je Kurtović stradao isključivo iz ideološko političkih razloga, kao žrtva progona i nasilja, čime ne samo da je povređeno njegovo pravo na život već je zapravo dokazano da mu je pripisana krivica o saradnji sa okupatorom namerno „prišivena“ jer su se komunisti pod izgovorom obračuna sa onima koji su saradivali sa okupatorom zapravo obračunavali najsurovijim sredstvima sa onima koji ne dele njihov svetonazor. Da Kurtoviću nije suđeno, sud je dokazao izvodeći više dokaza. Pre svega, na osnovu uverenja Međuopštinskog istorijskog arhiva u Šapcu od 3. juna 2005, obaveštenja Istorijskog arhiva Beograda od 26. septembra 2003. i 26. septembra 2005, kao i na osnovu odgovora na molbu Vojno-istorijskog instituta od 13. 6. 2005, utvrđeno je da ne postoji nikakva dokumentacija o radu vojno-sudskih organa u postupku protiv optuženog Pavla Kurtovića. Saopštenje Područnog veća Vojnog suda Korpusa vojne oblasti za Zapadnu Srbiju objavljeno u lokalnom listu *Glas Podrinja*, iz koga se vidi da je navedeno veće sudilo i osudilo na smrt streljanjem, „trajan gubitak časnih prava i konfiskaciju celokupne imovine narodnog neprijatelja Pavla Kurtovića... zato što je 1941. godine, pod svojim punim potpisom podneo prijavu protiv 8 građana Šapca Gestapou nazivajući ih komunistima“ odbačeno je, jer je sud na osnovu zaključaka do kojih je u svom radu „Posebni i specijalni sudovi u Podrinju“, objavljenom u knjizi *Pravo, pravda i pravosuđe u Podrinju* (2000), došla istoričarka Nedeljka Sarić, zaključio da čoveka koji je streljan 27. oktobra 1944. godine nije mogao osuditi sud koji je počeo sa radom dva meseca kasnije. Iz navedenog je zaključeno da je „saopštenje Vojnog suda od 26. decembra 1944. godine izdato iz političkopropagandnih razloga“ i „da nije istinito“, zbog čega je sud zaključio da se nova komunistička vlast služila „fabrikovanim“ i „lažnim“ presudama „pre svega iz propagandnih razloga, kako bi stanovništvo zastrašila i držala u poslušnosti“, zbog čega je sud u potpunosti odbacio mogućnost da je Pavle Kurtović saradujuć

sa okupatorom denuncirao osmoro ljudi označavajući ih kao komuniste, što je za posledicu imalo njihov progon i gubitak života.

Iako nova saznanja o liku i delu Pavla Kurtovića, koja su, ruku na srce, bila dostupna javnosti pa i sudu u vreme procesuiranja rehabilitacije o kojoj je ovde reč, ne mogu ni na koji način poništiti rešenje o rehabilitaciji koje je izdato još 2006. godine jer je zakonski propisan rok za ponavljanje postupka a na osnovu novih dokaza odavno istekao, ovom prilikom ne prava radi, jer ono je davno „namireno“, već istine i pravde radi, a posebno radi onih koji su svoje živote izgubili verujući da vredi živeti samo u svetu u kome nema fašizma i fašista, skrećem pažnju javnosti na policijski dosije Lazara Petrovića. Policijski dosije Lazara Petrovića koji se sastoji iz dve skupine dokumenata čuva se u Fondu Specijalne policije Uprave grada Beograda Istorijskog arhiva Beograda.¹⁷ Prvu skupina dokumenata čine dva dokumenta grupisana u okviru fascikle na čijoj naslovnoj strani piše „Kurtović Paul, 14-22. 8. 1958“. Oba dokumenta nastala su posle Drugog svetskog rata, avgusta meseca 1958. godine. Prvi dokument predstavlja dopis Odseka državne bezbednosti Sekretarijata za unutrašnje poslove za srez Šabac nastao 14. avgusta 1958. godine, kojim se pomenuti odsek interesuje kod Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NR Srbije „da li je u životu, gde je i šta radi Kurtović Paul, apotekar, za vreme rata stanovao u Šapcu, ul. Beogradska br. 39“, za koga nije bilo drugih podataka. Iz istog dokumenta se dalje vidi da je upit prosleđen višoj instanci jer je šabački odsek DB-a u međuvremenu došao u posed kako se navodi „kom.¹⁸ materijala iz doba okupacije“. Sedam dana kasnije Državni sekretarijat je odgovorio da je „traženo lice Kurtović Pavle Pavel apotekar iz Šapca, streljan od naše strane 1944. godine prilikom oslobođenja Šapca“. Kompromitujući materijal iz vremena okupacije koji se pominje u dopisu šabačkog DB-a zapravo je deo druge skupine dokumenata koja čini dosije dr Laze Petrovića, koga je kolaboracionistička policija Milana Nedića „uvela“ u evidenciju uz konstataciju da je „sumnjiv kao komunista za Šabac i okolinu“ zajedno sa još šestoricom ljudi: Đurom Ostojićem, Ilijom Rankovićem, Ristom Ukropinom, Petrom Savićem, Selimirom Jevtićem i Žikom Popovićem. Iz dokumentacije koja se nalazi u dosijeu dr Laze Petrovića se vidi da je Specijalnoj policiji Uprave grada Beograda bio dostavljen izveštaj agenta Gestapoa sastavljen dana 16. septembra 1941.

¹⁷ Istorijski arhiv Beograda, Uprava Grada Beograda, Specijalna policija IV-46/9-3, k. 286/4 Dosije Petrović Lazara

¹⁸ Kompromitujući

godine¹⁹ na osnovu razgovora koji je tih dana obavio sa svojim doušnikom, imenom i prezimenom Paulom Kurtovićem, kod koga je, kako navodi, „ležao u stanu nekoliko nedelja“ i koji „moli da se poverljivo postupa sa njegovim imenom“. Tom prilikom apotekar Paul Kurtović „sa stanom u Šapcu, Beogradska ul. br. 39“ rekao je sledeće:²⁰ „U Šapcu se nalazi Privredna banka koja po svoj prilici bande s novcem snabdeva, a navedeni su vlasnici kota²¹ u banci. Dr Petrović Lazar, zubar u Šapcu koji se momentalno u Beogradu nalazi. P. je bio već jedanput u zatvoru, ali je pušten na slobodu. Dr Ostojić Đura iz Šapca, češće u Beogradu, sumnjiv. Ranković Ilija sa stanom u Šapcu, predsednik gornje banke, bio je već hapšen. Ukropina Rista, sa stanom u Šapcu u avgustu ubijen i obešen. Krojač Savić Petar sa stanom u Šapcu, Beogradska ulica je pre dva meseca pobjegao, a radnja mu se i dalje vodi. Advokat Jeftić Selimir sa stanom u Šapcu ima svoju kancelariju u kući dr Ostojića (vidi gore), pobjegao je i nalazi se kod bande u manastiru Petkovicu ili Čokešina jedno 22 do 26 km jugozapadno od Šapca. J. je već nekoliko puta bio hapšen od strane jugoslovenske policije. Glavno vođstvo bandita nalazi se navodno između imenovanih mesta u Kosovcu, bivšem srpskom municiskom depou.²² Profesor u penziji Popović Žika sa stanom u Šapcu je odmah po izbijanju rata sa Rusijom pobjegao. Mesto zadržavanja je po svoj prilici Bandovica²³ na Drini 12 km severno od Čokešine. Nadalje je sumnjiv advokat Blagojević Jovan iz Šapca koji je hapšen i opet pušten na slobodu. Njegova ćerka (studentica) boravišta nepoznatog, važi kao agilna komunistkinja, i pre rata je od strane srpske uprave radi komunističkog vršljanja na Univerzitetu proterana.“ Iz navedenog istorijskog izvora se vidi da je policijski doušnik Pavle Paul Kurtović u septembru mesecu 1941. godine denuncirao u svom razgovoru sa nemačkim policijskim agentom imenom i prezimenom osmoro svojih sugrađana, i to: dr Lazara Petrovića, dr Đuru Ostojića, Iliju Rankovića, Ristu Ukropinu, Petra Savića, Selimira Jevtića, Žiku Popovića i Jovana Blagojevića. Pored njih u svom iskazu je pomenuo ćerku Jovana Blagojevića, Veru Blagojević.

Kada je uhapšena, nekoliko meseci pošto je Pavle Kurtović naveo policiji imena onih šabačkih komunista, ali i lica bliskih šabačkom komunističkom pokretu²⁴ koja su uglavnom

¹⁹ Na jednom od prepisa se nalazi datum 26. 11. 1941. Prevod ovog prepisa se delimično razlikuje od citiranog. Suština je identična. Greške proizilaze iz činjenice da je izveštaj prevodila sa nemačkog na srpski osoba čiji maternji jezik nije srpski.

²⁰ U tekstu se citira prevod izveštaja. U dosijeu se pored prevoda nalazi i original na nemačkom jeziku.

²¹ Konta

²² Misli se na logor Mačvanskog partizanskog odreda koji je formiran u julu 1941. godine.

²³ Badovinci

²⁴ Neke od navedenih osoba su se vremenom udaljile od komunističkog pokreta. Pomenuti Ilija Ranković je bio jedan od onih koji su zajedno sa Pavlom Kurtovićem streljani na mostu u Šapcu 27. oktobra 1944.

zahvaljujući svom društvenom i materijalnom položaju bila u mogućnosti da finansiraju komunističku akciju u Šapcu, Vera Blagojević, koja će biti izložena stravičnoj psihičkoj i fizičkoj torturi, da bi zatim bila streljana, imala je svega nekoliko godina više od sina Pavla Kurtovića, koji je 2006. godine podneo zahtev za rehabilitaciju svoga oca.²⁵ U razgovoru koji je dao za Blic 7. jula 2016, baš na dan koji se u Srbiji dugo slavio i obeležavao kao Dan ustanka u Drugom svetskom ratu, sudija Gojko Lazarev, koji je rehabilitovao dvojicu žandarma srpske kolaboracionističke policije, koje je 7. jula 1941. ubio Žikica Jovanović Španac, iste one policije koja je otvorila dosije dr Lazi Petroviću na osnovu dojava Pavla Kurtovića, izjavio je: „Jedan narodni heroj mi je rekao da je sramota što sam sudija. Nisam reagovao jer je potrebno vreme da se prihvati istina.“²⁶ Taj narodni heroj, iako je narodnim herojem posthumno proglašena baš povodom Dana ustanka u Srbiji 7. jula 1953. godine, nije bila Vera Blagojević. Danas se Vera Blagojević kao i njena herojska dela nalaze baš tamo gde se nalazi i savest srpskog društva – na marginama naše društvene i političke stvarnosti. Dalje od margine nalaze se samo institucije na kojima počiva sistem. Pitam se – Koliko još?

U Beogradu, 13. novembra 2020.

dr Sanja Petrović Todosijević,

naučna saradnica Instituta za noviju istoriju Srbije

Dr Sanja Petrović Todosijević (1977, Šabac) naučna je saradnica Instituta za noviju istoriju Srbije. Bavi se društvenom istorijom Srbije i Jugoslavije u periodu posle Drugog svetskog rata, s posebnim osvrtom na istoriju detinjstva i istoriju obrazovanja, kao i istorijom Drugog svetskog rata, s posebnim osvrtom na masovne zločine i holokaust, kao i politiku kolaboracionističke uprave na tlu nemačke okupacione zone u Srbiji. Jedna je od osnivačica Centra za jugoslovenske studije.

²⁵ Vera Blagojević je rođena 1920. godine.

²⁶ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/kontroverze-sudija-koji-je-rehabilitovao-zandarme-iz-bele-crkve-zikica-spanac-7-jula/31wz971> (posetila 13. novembra 2020).

